

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

В. М. Павленко, М. В. Самойленко, м. Харків

Аналізується взаємозв'язок громадянської та етнічної ідентичності старшокласників з їхнім ставленням до сучасної соціально-політичної ситуації. Визначено актуальність громадянської та етнічної ідентичності у школярів та ступінь їхньої ідентифікації з відповідними спільнотами; виявлено, що за обома цими параметрами громадянська ідентичність випереджає етнічну. Реконструйовано співвідношення образу Я, ідеалу та деяких ключових образів сучасної соціально-політичної ситуації – волонтерів, українських воїнів та бойовиків т. зв. ДНР/ЛНР – у психосемантичному просторі старшокласників. Встановлено значущі зв'язки громадянської та етнічної ідентичності зі ставленням до цих образів сучасної соціально-політичної ситуації в Україні, а саме: чим сильніше ідентифікують себе підлітки з етнічною спільнотою – з українцями, тим вище вони оцінюють українських воїнів за всіма параметрами; чим сильніше ідентифікують себе старшокласники з громадянами України, тим краще вони ставляться до українських воїнів і тим гірше – до бойовиків т. зв. ДНР/ЛНР. Ступінь етнічної та громадянської ідентифікації не впливає на сприйняття образу волонтерів; останні оцінюються на найвищому емоційно-ціннісному рівні незалежно від досліджуваних видів соціальної самоідентифікації.

Ключові слова: ідентичність, громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, соціально-політична ситуація, психосемантичний простір.

Проблема. Соціальна ідентичність протягом останніх десятиліть стала однією з провідних тем сучасної соціальної психології. Її вивчали багато вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Г. Теджфел, Д. Тернер, Л. М. Дробіжева, Г. В. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, В. М. Павленко та ін. Загальновизнано, що одними з найважливіших складових соціальної ідентичності є громадянська та етнічна ідентичності. Велику актуальність має вивчення взаємозв'язку саме цих видів ідентичності зі ставленням до соціально-політичної ситуації. Це важливо завжди, але зараз, в умовах різкого загострення соціально-політичної ситуації, яке ми спостерігаємо на цей час в Україні, проведення таких досліджень стає актуальнішим удвічі. У засобах масової інформації утвердилася думка про те, що цей взаємозв'язок існує і, найімовірніше, він двосторонній: з одного боку – сформована ідентичність визначає ставлення до ситуації, а з другого – саме загострення соціально-політичної ситуації зумовлює актуалізацію та прищвидшує самовизначення людини, стимулює прискорення її самоідентифікації та зростання патріотизму. Проте емпіричних досліджень з про-

блеми взаємозв'язку громадянської та етнічної ідентичності зі ставленням до сучасної соціально-політичної ситуації в Україні у доступній нам літературі виявлено не було, що й обумовило вибір теми цієї роботи.

За досліджуваних було обрано старшокласників – учнів 11-х класів. Роблячи такий вибір, ми намагалися дослідити тих представників нашого суспільства, які роблять перші кроки в суспільній і політичній сферах життя. До того ж саме в цьому віці відбуваються якісні перетворення, бурхливий розвиток процесів самоусвідмлення, становлення цілісного образу Я, громадянська та етнічна самоідентифікація.

Під сучасною соціально-політичною ситуацією в Україні ми мали на увазі найбільш значущу і найбільш болючу в даний період ситуацію довкола воєнного конфлікту на сході України (у Донецькій і Луганській областях). Резонанс і масштаб цього конфлікту сягнув світового рівня. Основний наголос у нашому дослідженні зроблено на аналізі ставлення старшокласників саме до цієї проблеми.

Мета статті: виявити особливості взаємозв'язку громадянської та етнічної ідентичності зі ставленням до сучасної соціально-політичної ситуації у старшокласників.

Наш дослідницький інструментарій для аналізу громадянської та етнічної ідентичності склали такі методи: тест Куна – Макпартленда “Хто Я?”; метод суб'єктивного шкалювання своєї громадянської та етнічної належності; опитувальник вираженості етнічної ідентичності Дж. Фінні.

Досліджуючи ставлення старшокласників до соціально-політичної ситуації, ми розуміли, що в тому пілотному дослідженні, яке було нами заплановане, не вдасться належним чином проаналізувати всі аспекти цього ставлення. Отож було вирішено обмежитися вивченням ставлення старшокласників до деяких ключових постатей сьогодення, а саме до типових образів, серед яких “Волонтер”, “Український воїн” та “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР”. Разом з образами Я та власного ідеалу ці типові образи оцінювалися старшокласниками за допомогою методу особистісного семантичного диференціала О. Еткінда. Для обробки отриманих емпіричних даних були застосовані методи дескриптивної статистики і кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона.

Для дослідження громадянської та етнічної ідентичності старшокласників та визначення їхнього ставлення до соціально-політичної ситуації ми обрали учнів 11-х класів Харківської гімназії №55 з українською мовою навчання. Загальна вибірка досліджуваних налічувала 60 старших підлітків віком 16–17 років, із яких 37 – жіночої статі, 23 – чоловічої. Дослідження проводилося протягом березня – травня 2015 р.

Старшокласники, вказуючи після дослідження в запропонованій їм анкеті свою етнічну належність, зазначили таке: українцями себе назвали

88,34% опитаних (53 особи); українцями/росіянами – 3,34% (2 особи); росіянами – 1,67% (1 особа); слов'янами – 1,67% (1 особа); не вказали належності – 5% (3 особи). Серед етнічних груп, до яких належать їхні батьки, старшокласники назвали такі: українці/українці – 59,88% (36 осіб); українці/росіяни – 21,59% (13 осіб); росіяни/росіяни – 5% (3 особи); українці/євреї – 3,34% (2 особи); українці/білоруси – 1,67% (1 особа); не вказали – 5% (3 особи).

За допомогою теста Куна – Макпартленда “Хто Я?” було виявлено, що третина досліджуваних (33,33%) ідентифікує себе як громадян України. Ознаки етнічної ідентичності виявилися приблизно у чверті досліджуваних (23,33%). Одночасно обидва типи ідентичності наявні приблизно в кожного десятого старшокласника (11,67%). Таким чином, у масиві відповідей досліджуваних, у яких наявні ознаки громадянської або етнічної ідентичності, явну перевагу демонструє показник громадянської ідентичності, приблизно на третину перевищуючи показник етнічної ідентичності. Інші дані лише підтверджують цю тенденцію. Так, зокрема, було проаналізовано не тільки частоту, з якою трапляються у відповідях на запитання “Хто Я?” варіанти громадянського та етнічного самовизначення, а й те, на якому місці серед різних відповідей згадуються саме ці варіанти. Відповідний аналіз показує, що громадянська ідентичність, якщо згадується, то переважно на 2-3-му місці, тоді як етнічна – на 6-7-му. Це є додатковим свідченням того, що і актуальність, і важливість громадянської самоідентифікації для наших респондентів вищі за етнічну.

Розгляньмо результати, отримані за допомогою методу суб'єктивного шкалювання: узагальнений середній рівень ідентифікації себе з громадянами України становить 7,81 бала, тоді як узагальнений середній рівень ідентифікації себе з українцями – 6,63 бала. Зауважимо, що хоч обидва показники перевищують середній рівень, тобто мають доволі високі значення, показники громадянської ідентичності є статистично значуще вищими. Останнє видається досить логічним, оскільки серед досліджуваних були не тільки українці, а й представники інших етнічних груп населення України.

Використовуючи опитувальник вираженості етнічної ідентичності Дж. Фінні, ми отримали показники, які дають змогу проаналізувати особливості етнічної ідентичності досліджуваних. Так, було виявлено, що середній показник етнічної ідентичності у старшокласників становить 1,89 бала при максимально можливому значенні цього показника 3 бали, тобто є дещо вищим за середній рівень. Цікаво, що в структурі етнічної ідентичності наших досліджуваних суттєво переважає афективний компонент (2,16 бала), який значно виразніший порівняно з когнітивним (1,62 бала).

Метод особистісного семантичного диференціала дав змогу дослідити ставлення старшокласників до сучасної соціально-політичної ситуації в Україні на основі аналізу узагальнених показників факторів семантичного диференціала: оцінки (О), сили (С) та активності (А). Досліджувалося ставлення старшокласників до таких понять: “Я”, “Ідеал”, “Волонтер”, “Український воїн”, “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР” (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнені значення показників факторів СД при оцінюванні старшокласниками ключових образів сучасної соціально-політичної ситуації

СД	Я	Ідеал	Волонтер	Український воїн	Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР
Оцінка	11,78	16,13	16,70	9,98	-4,57
Сила	6,57	11,60	8,77	12,48	4,02
Активність	5,85	7,82	9,08	3,37	2,82

Як свідчать результати аналізу, старшокласники найбільш високо щодо емоційно-ціннісних характеристик оцінюють образ волонтера (16,70). Цікаво те, що за цими показниками його оцінка перевищує навіть оцінку образу власного ідеалу (16,13). Певним антиподом щодо цього образу для підлітків виступає образ бойовика т. зв. ДНР/ЛНР, у якого спостерігаються найнижчі показники за фактором оцінки (-4,57), що тим самим відображає в цілому негативне ставлення наших досліджуваних до цього образу.

Найвищі показники за фактором сили відповідають образів українського воїна (12,48). Це свідчить про те, що старшокласники наділяють цю постать рішучістю, незалежністю, незламністю, силою духа і характеру. Найнижчі показники за цим фактором характерні для образу бойовика т. зв. ДНР/ЛНР (4,02). Можна припустити, що досить низькі показники цього фактору відображають думку наших досліджуваних про те, що бойовики т. зв. ДНР/ЛНР не є незалежною і самостійною силою в конфлікті, за ними стоїть і ними керує якась інша, більш потужна, сила.

Найвищий рівень активності (9,08), з погляду старшокласників, характерний для наших волонтерів. Саме вони, з їхньою енергією та ініціативністю, виступають надійною опорою для українських воїнів, опорою, без якої проукраїнським силам важко було б впоратися із ситуацією на сході України. Найнижчі показники за цим фактором спостерігаються у бойовиків т. зв. ДНР/ЛНР (2,82), чий енергетичний потенціал старшокласники оцінюють значно нижче. Цікаво, що найнижчими серед усіх факторів показниками образу українського воїна також виявилися показники за фактором “Активність” (3,37), що може свідчити про

те, що підліткам хотілося б бачити українських воїнів не тільки такими, що обороняються, а й такими, що демонструють наступальні дії.

Проаналізуймо тепер співвідношення оцінюваних понять у психо-семантичному просторі школярів (табл. 2). Передусім очевидно, що поняття “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР” стоїть у певній ізоляції, осторонь від усіх інших досліджуваних понять. “Відстані” між поняттями “Я”, “Ідеал”, “Волонтер” та “Український воїн” є суттєво меншими, ніж відстань будь-якого з них до поняття “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР”. Найбільша дистанція виявилася між поняттями “Волонтер” і “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР” (26,45), що вкотре підтверджує думку про те, що для старшокласників ці образи є певною мірою антиподами. Найменша узагальнена “дистанція” спостерігалася між поняттями “Волонтер” та “Ідеал” (8,49), що говорить про те, чий саме образ є для підлітків певним взірцем для наслідування.

Наведені в табл. 2 дані свідчать про те, що підлітки загалом слабо ідентифікують себе з усіма досліджуваними ключовими посталями сього-днішньої соціально-політичної ситуації, навіть образ власного ідеалу для них є ближчим (10,20), ніж будь-який з досліджуваних соціально-політичних типажів. Найвищий ступінь ідентифікації спостерігається щодо образу волонтерів (11,82), найбільш віддаленим від власного образу є образ бойовика т. зв. ЛНР/ДНР (23,02).

Таблиця 2

Узагальнені “відстані” між поняттями “Я”, “Ідеал” та ключовими образами сучасної соціально-політичної ситуації

Оцінювані поняття	Описові статистики (N=60)			
	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Стд. відхилення
Я – ідеал	0,00	35,52	10,1968	6,40677
Я – волонтер	2,24	33,30	11,8212	6,69454
Я – український воїн	3,00	41,29	13,3117	7,39103
Я – Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР	6,00	44,94	23,0175	10,55293
Ідеал – Волонтер	1,00	34,77	8,4922	5,94366
Ідеал – Український воїн	1,41	35,45	11,4237	6,73294
Ідеал – Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР	3,00	54,05	25,1978	13,54747
Волонтер – Український воїн	1,41	40,32	14,3252	8,54910
Волонтер – Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР	3,16	52,71	26,4473	12,40096
Український Воїн – Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР	1,00	58,02	22,3243	14,04331

Наступним етапом нашої роботи стало дослідження взаємозв'язків між громадянською та етнічною ідентичністю – з одного боку, і ставленням до ключових образів сучасної соціально-політичної ситуації – з другого (табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу ступеня етнічної та громадянської ідентифікації і фактору оцінки досліджуваних образів

Досліджувані образи		Кореляції (N=60)				
		Іден. громад.	Іден. етн.	Волонтер	Укр. воїн	Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР
Ідент. громад.	Кореляція Пірсона	1	0,407**	0,135	0,323*	-0,294*
	Знач. (2-сторон.)	—	0,001	0,305	0,012	0,023
Ідент. етн.	Кореляція Пірсона	0,407**	1	0,066	0,558**	-0,141
	Знач. (2-сторон.)	0,001	—	0,616	0,000	0,284
Волонт.	Кореляція Пірсона	0,135	0,066	1	-0,075	-0,057
	Знач. (2-сторон.)	0,305	0,616	—	0,567	0,663
Укр. воїн	Кореляція Пірсона	0,323*	0,558**	-0,075	1	-0,351**
	Знач. (2-сторон.)	0,012	0,000	0,567	—	0,006
Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР	Кореляція Пірсона	-0,294*	-0,141	-0,057	-0,351**	1
	Знач. (2-сторон.)	0,023	0,284	0,663	,006	—

* Кореляція, значуща на рівні 0,05 (2-сторон.).

** Кореляція, значуща на рівні 0,01 (2-сторон.).

За результатами кореляційного аналізу було виявлено вельми значущу позитивну кореляцію між ступенем етнічної ідентифікації та фактором оцінки образу українського воїна ($r = 0,558$; $p < 0,001$). Іншими словами, чим сильніше підлітки ідентифікують себе з українцями, тим вище вони оцінюють українських воїнів за їхніми емоційно-ціннісними характеристиками. Аналогічні, але дещо менш виражені позитивні

кореляції спостерігаються також між ступенем етнічної ідентифікації і факторами сили й активності образу українського воїна (відповідно: $r = 0,449$; $p < 0,001$ та $r = 0,271$; $p < 0,05$). Тобто чим сильніше старшокласники ідентифікують себе з українцями, тим вище вони оцінюють стійкість, рішучість, незалежність і активність українських вояків.

Аналогічний, але дещо слабший позитивний зв'язок фіксується між ступенем громадянської ідентифікації – з одного боку, та фактором оцінки образу українського воїна – з другого ($r = 0,323$; $p < 0,05$). Іншими словами, чим сильніше підлітки ідентифікують себе з громадянами України, тим вище вони оцінюють українських воїнів за їхніми емоційно-ціннісними характеристиками. Натомість виявлено суттєвий негативний зв'язок між ступенем громадянської ідентифікації – з одного боку, та фактором оцінки образу бойовика т. зв. ДНР/ЛНР – з другого ($r = -0,294$; $p < 0,05$). Це означає, що чим сильніше підлітки ідентифікують себе з громадянами України, тим гірше їхнє ставлення до тих, хто протистоїть проукраїнським силам на сході України.

Висновки. Старшокласники демонструють порівняно високий ступінь актуальності громадянської та етнічної ідентичності, причому в підлітків переважає актуальність саме громадянської ідентифікації. Можна припустити, що такий рівень актуальності спричинений загостренням сучасної соціально-політичної ситуації в Україні. Для старшокласників характерним є не тільки високий ступінь актуалізації цих видів ідентичності, а й високий ступінь ідентифікації себе з відповідними спільнотами, і за цим параметром громадянська ідентичність також випереджає етнічну. У структурі етнічної ідентичності в досліджуваних підлітків афективний компонент переважає когнітивний.

Оцінюючи ключові постаті актуальної соціально-політичної ситуації, старшокласники на емоційно-ціннісному рівні віддали беззаперечну перевагу образу волонтера. За цим параметром оцінка даного образу навіть перевищила оцінку власного ідеалу. Певним антиподом щодо нього виступає за цим параметром образ бойовика т. зв. ДНР/ЛНР, який має негативні показники. Образ волонтера сприймається підлітками також як найбільш активний, ініціативний, дієвий порівняно з усіма іншими досліджуваними образами.

Образи українського воїна і бойовика т. зв. ДНР/ЛНР найбільше відрізняються за параметром сили: українські воїни наділяються якостями рішучості, незалежності, стійкості, тоді як бойовики т. зв. ДНР/ЛНР сприймаються як слабкі (можливо, через те, що інтерпретуються старшокласниками як такі, що виступають не самостійною, а залежною від зовнішніх рішень силою).

У психосемантичному просторі старшокласників досліджувані образи розподіляються нерівномірно: “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР” стоїть у

певній ізоляції, осторонь від усіх інших досліджуваних понять. Найбільша “дистанція” виявилася між поняттями “Волонтер” і “Бойовик т. зв. ДНР/ЛНР”, що свідчить про те, що для старшокласників ці образи є певною мірою антиподами. Найменша дистанція спостерігалася між поняттями “Волонтер” та “Ідеал”, що говорить про те, чий саме образ є для підлітків певним взірцем для наслідування.

Загалом підлітки слабо ідентифікують себе з усіма ключовими постантями актуальної соціально-політичної ситуації – навіть образ власного ідеалу для них є ближчим, ніж будь-який з досліджуваних соціально-політичних типажів. Найбільший ступінь ідентифікації спостерігається з образом волонтерів, найбільш віддаленим від власного образу є образ бойовика т. зв. ЛНР/ДНР.

Між досліджуваними видами ідентичності і ставленням до основних образів соціально-політичної ситуації виявлено такі взаємозв'язки:

– чим сильніше ідентифікують себе підлітки з етнічною спільнотою – з українцями, тим вище вони оцінюють українських воїнів за всіма параметрами;

– чим сильніше ідентифікують себе старшокласники з громадянами України, тим краще вони ставляться до українських воїнів і тим гірше – до бойовиків т. зв. ДНР/ЛНР;

– ступінь етнічної та громадянської ідентифікації не пов'язаний із сприйняттям образу волонтерів. Останні оцінюються на найвищому емоційно-ціннісному рівні незалежно від досліджуваних видів соціальної самоідентифікації.

Павленко В. Н., Самойленко Н. В. Социальная идентичность и отношение старшеклассников к нынешней социально-политической ситуации

Анализируется взаимосвязь гражданской и этнической идентичности старшеклассников с их отношением к современной социально-политической ситуации. Определена актуальность гражданской и этнической идентичности у школьников и степень их идентификации с соответствующими общностями; установлено, что за обеими этими параметрами гражданская идентичность опережает этническую. Реконструировано соотношение образа-Я, идеала и некоторых ключевых образов современной социально-политической ситуации – волонтеров, украинских воинов и боевиков т. наз. ДНР/ЛНР – в психосемантическом пространстве старшеклассников. Установлены значимые связи гражданской и этнической идентичности с отношением к данным образам современной социально-политической ситуации в Украине, а именно: чем сильнее подростки идентифицируют себя с этнической общностью – с украинцами, тем выше они оценивают украинских воинов по всем параметрам; чем сильнее старшеклассники идентифицируют себя с гражданами Украины, тем лучше они относятся к украинским воинам и тем хуже – к боевикам т. наз. ДНР/ЛНР. Степень этнической и гражданской идентификации не связана с восприятием образа волонтеров; по-

следние оцениваются на наиболее высоком эмоционально-ценностном уровне независимо от исследуемых видов социальной самоидентификации.

Ключевые слова: идентичность, гражданская идентичность, этническая идентичность, социально-политическая ситуация, психосемантическое пространство.

Pavlenko V. M., Samoilenko M. V. High school students' social identity and attitude towards current sociopolitical situation

The study examines the relationship of civic and ethnic identity with the attitude to the current socio-political situation in high school students. The actuality of high school students' civic and ethnic identity and also the level of their identification with respective communities were determined. It is found that on these both parameters civic identity outpaces ethnic identity. The relationship between self-image, ideal and some important images of contemporary socio-political situation (such as volunteers, Ukrainian worriers and militants from so called DNR/LNR) in the psychosemantic space of high school students was reconstructed. Meaningful connections of civic and ethnic identity with attitudes towards these images representing current socio-political situation were found: the stronger is the teens identification themselves as the citizens of Ukraine Ukrainian, the better is their attitude towards Ukrainian soldiers and the worse is their attitude towards DNR/LNR militants. The degree of ethnic and civic identification does not correlate with the perception of the image of volunteers. The volunteers are evaluated at the highest emotional and evaluative level regardless of the levels of the studied types of social identity.

Key words: social identity, civil identity, ethnic identity, sociopolitical situation, psychosemantical area.